

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертация за получаване на ОНС доктор
на Калоян Атанасов, редовен докторант
в катедра „Социална, организационна, клинична и педагогическа
психология“, Философски факултет на СУ „Св. Климент Охридски“
по проф. направление 3.2 Психология (Социална психология),
на тема: **РЕЛИГИОЗНИ ОСНОВАНИЯ НА НАСИЛИЕТО**

от доц. д-р Николай Георгиев Димитров

Катедра „Социална, организационна, клинична и педагогическа
психология“, Философски факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“

Случайно или не, четенето на тази дисертация съвпадна с две разпалено дебатирани с дни новини, „произведени“ от Българската православна църква: едната – свързана с гледната точка на висшите български йереи, относно границите на „възпитателните шамари“ от родителите, другата – поредният отказ да бъде канонизиран Васил Левски, защото имало противоречиви данни, извикващи съмнения, че може би е убил човек. Ще си позволя да се отклоня с няколко изречения от възложената ми задача, но и двете неща – в по-малка или в по-голяма степен, през „права“ или през „обратна“ призма – някак-си „пасват“ на темата за религиозните основания на насието.

За да бъде коректен – оказа се, че становището на БПЦ по „допустимите вербални и физически средства за корекция на детското поведение“ било само предварително и официално неодобрено становище, но самата формулировка – освен че дава доста широки граници на тълкуванието си – допуска родителската агресия, в името на „корекцията на поведението“. Иначе, агресията към детето – видимо допустима за християнството *ab*

origine – стига до своята, може би, крайност в библейския разказ за Авраам, комуто е било заповядано, с цел изпитване на вярата, да убие собственото си, между другото – и единствено дете. И Авраам се съгласява. По богоугодни причини и „в името на вярата“.

Вторият сюжет – отказът на православната ни църква да канонизира Васил Левски – е не по-малко сложен въпрос. От едната страна на везните му сякаш стои по-скоро „историческо и непреработено чувство за вина“, съчетано с произтичащо от него желание за – един вид – „посмъртно награждаване“ на Апостола със своеобразна „най-висша титла“, водено основно от подбуди, свързани с благодарността за приноса му към процеса на образуването на Третата българска държава. От друга – безспорният факт, че нито животът, нито дейността, нито смъртта и проявите *post mortem* на Апостола, отговарят на критериите за канонизация, възприети от БПЦ. Но в публичното пространство се извежда като водещ мотив за отказ именно фактът, че в биографията му присъства (между другото – спорен) момент, свързан с убийство на човек. Но лайкът, некомпетентен в религиозните дела, веднага би си задал въпроса: тогава защо в житията на т.нар. „Светци-воини“ присъстват убийства, или пък – защо е канонизиран за светец Цар Борис Михаил, заповядал обезглавяването на 52 висши сановници? Обяснението на Църквата: „в името на вярата“...

Изобщо – „в името на вярата“ в историята на човечеството са се водили много войни. Вероятно даже и повечето. Но това съвсем не е само „патент“ на Християнството. Религиозното насилие изобщо, е познато, още повече – и допускано от вероятно всички религии. За налагане на владичество, за разширяване на влияние, за приобщаване... И съвсем не от днес. Със сигурност може дълго да се спори през кой етап от развитието на човечеството религиозно оправданото насилие е приемало най-сериозни

форми: дали по време на кръстоносните походи, дали по време на християнизацията на Двете Америки, дали по време на насилственото налагане на исляма в Европа, в частност – на Балканския полуостров или, може би, най-голямата междурелигиозна противопостава тепърва предстои?!

Още повече – така и започва самата дисертация на Калоян Атанасов: „В епоха на ускорено глобално взаимодействие религиозният тероризъм, като едно от проявленията на религиозно мотивираното насилие, се превръща в една от най-големите заплахи за индивидуалната и колективната сигурност и свобода“. Между другото – теза, която далеч не изглежда екзотична в привидното си черногледство. Особено ако приемем една друга, алтернативна гледна точка: на индивидуално ниво междурелигиозните различия винаги са били повод за стереотипно възприемане и предразсъдъци (факт – най-често дори от много прагматични причини – от за придобиване и/или запазване на икономическо влияние и ресурс, до – за запазване на „чистотата на кръвта“ на групата, етноса, нацията...), но и винаги са били незначителен фактор пред ежедневните, битовите контакти, не са били неизбежен повод априори за недоверие към другия. А след 11.09.2001 и атентатите срещу т.нар. „Кули-близнаци“ и Пентагона, при които загинаха почти 3 хиляди души, последващите актове: заложническата криза на следващата година в Москва, при която загинаха над 120 души при завземането на театър от чеченски сепаратисти; бомбените атентати в Мадрид на 11 март 2004 г. със 192 жертви; 334-е жертви, от които 186 деца, когато отново чеченски терористи превзеха училище в Беслан; бомбените атентати в Лондон; кризите и жертвите в Париж и Брюксел, Ница, Страсбург, Берлин; загиналите при терористичния акт на летището в Бургас, постоянните конфликти между израелци и палестинци... Та заради подобни събития вероятно „термометърът“ на междуиндивидуалното недоверие на

религиозна основа достига своите най-високи стойности. Особено след слизането от сцената на военизирания индивид, на „религиозния воин“, носещ всичките инсигнии и лесно разпознаваем, и излизането на образа на „терориста-единак“, който може да бъде практически всеки, който е „друг“, различен, понякога дори съсед, познат, приятел...

И това е едно от безспорните достойнства на представената за рецензиране дисертация. Защото религиозното насилие, за съжаление, и в XXI в. остава актуално социално явление, мотивирано, в частност, от религиозни заповеди, текстове или доктрини. То, както и всяко друго насилие, е културен процес, който зависи от контекста, в който протича, и чието определение не е никак просто. Антропологът Хектор Навалос – например – твърди, че „религиите декларират божествено благоволение към себе си, [дадено с цел да бъде] насочено срещу други групи, като се себевъзприемат за по-висши от тях, но подобно разбиране на справедливостта води до насилие, понеже конфликтните претенции за превъзходство, основани на недоказуеми отнасяния към Бога, не може да бъдат разрешени обективно“.

Но – малко фактология: представеният за защита дисертационен труд е изработен от Калоян Атанасов, редовен докторант в катедра „Социална, организационна, клинична и педагогическа психология“ във Философски факултет на СУ „Св. Кл. Охридски“, а научен ръководител е проф. д.пс.н Людмил Георгиев. Дисертацията е написана на 170 страници, цитирани са 111 източника (от тях 65 на кирилица, български език, и 36 – на латиница, английски език). Работата е изградена от 5 части – три органично свързани помежду си, „живи“ и завършени глави, увод и заключение.

Уводът е кратък, ясен и точен – още в него докторантът заявява своята позиция към проблема и още в него прави първи опит да я защити – без

излишна претенция, но съдържателно и смислено – приема някои доказани в западната литература гледни точки (като например тази на Джон Еспозито, че „обикновено политическата и икономическата неудовлетвореност са основните причини или катализатори на насилието, а религията се превръща само в средство за легитимиране и мобилизация“), но дава и основанията си да не се съгласява изцяло с тях: „мнението, че първо, претенцията за „господство“ е само на икономическо равнище, и второ, че това е единствения фактор, стоящ зад неспирните през последните години терористични атаки, е категорично невярно“. Като се опира на тезите на научния си ръководител, той отчита, че заради доминиращия в психологията „фокус върху индивидуалните психични преживявания“ в публичното пространство широко разпространение получава идеята, че религиозното и религиозните системи се възприемат „само за вторично, опосредстващо явление“ и обръща подхода: от изследване на „носителя“ – към изследване на самия феномен, от изследване на религиозния човек и неговото поведение – към изследване на ядрото на самата религия, квалифицирано като „неразложимо“ и „стоящо под повърхността на всички различни обяснения за религиозното насилие“. Заявката, която подава докторантът, е, че е нужен „подход, който да тръгва не от личностните специфики и биографични основания на отделния човек, а от заложените предпоставки в религията и общността, която функционира, съхранява се и се възпроизвежда, следвайки нейните предписания и канони“.

Докторантът Калоян Атанасов уточнява, че работата му взима за основа методите на критическата психология, предложена от научния му ръководител проф. Людмил Георгиев, заедно с някои – както той ги определя – „забравени“ теоретични положения на Имануел Кант, Рудолф Ото, Емил Дюркем, Люсиен Леви-Брюл, Зигмунд Фройд и Карл Юнг.

Целта на дисертационния труд, определена от самия докторант, е „да се изследват и изведат религиозните основания на насилието“, като се използва „критичен теоретичен анализ на регулативните функции на религиозното непознаваемо като същност и дадено ни a priori“, както и на проявленията му „като различните религиозни вярвания и системи a posteriori“. По думите на докторанта, предмет на разработката му са „религиите и предпоставките за насилие, които съдържат“, като за тази цел той си поставя задача да проследи „изменението, което претърпява религиозното, тръгвайки от примитивните религии, преминавайки през политеистичните и източните религиозни схващания, за да стигне до вярата в Единия Бог и трите големи монотеизма – юдаизма, християнството и исляма“. Отправната му точка е твърдението му, че „монотеистичните религиозни системи (в частност християнството и исляма)“ показват особена предразположеност „към конфликтност, насилие и терор“.

На база на това са изведени и хипотезите на дисертацията: Хипотеза 1 предполага, че предшестващите монотеизма религиозни традиции не съдържат основания за конфликти, насилие и терор. Втората хипотеза смята, че „Монотеистичните религиозни системи съдържат в своите предписания, фундаментални убеждения и вярвания основания за конфликти, насилие и терор“. Третото изследователско предположение се отнася до това, че когато монотеистичните религии „осъществяват единствено или доминиращо регулативни функции над индивидуалното и колективното мислене и поведение“, то неминуемо се стига до междуобщностно и междурелигиозно насилие, възприемано като „единствен възможен механизъм“ за разрешаването на конфликта.

Първа глава, цели да изведе „надличностни регулативни функции на религиозните феномени, които в хода на историята регулират не само

индивидуалното, но и общностното мислене и поведение“ . Докторантът стъпва на мнението на утвърдени имена, сред които – например – е Емил Дюркем, според когото „реалността на индивида произтича от социалния ред, към който той принадлежи, а общността или социалното е реалност, която трябва да се възприема *sui generis* (нещо уникално – б.м.)“ и допълва с мнението на проф. Дончо Градев, че „би било твърде неуместно да се опитваме да изолираме социалното или специфично религиозното от индивида, тъй като това ще означава да отделим цялото от една съставна част, комплексното от по-опростеното. Явна е необходимостта религиозните феномени да се разглеждат и изследват от различни ъгли, за да бъдат схванати, ако не в пълнотата си, то поне в сложността си“ .

Целта на тази глава, определена от Калоян Атанасов, е да се проследят „историческото развитие и спецификите на надличностните регулативни функции на религиозното“, възприемано като „категория на опита“. Смятам я за постигната. И то с много добрия баланс между авторово гледище, критичен коментар и точни приведени цитати на – позволете ми изрази – „класици“ в научното теоретизиране и изследването на религиозните феномени, сред които: Мирча Елиаде, Люсиен Леви-Брюл, Вилхелм Шмид, Джеймс Фрейзър, Зигмунд Фройд, Карл Юнг и др.

Особено внимание – логично – е отдадено на Емил Дюркем, за когото – знаем – „религиозните структурни и същностни характеристики са изключително важни за формирането и просъществуването на социалната общност“, още повече, че „първите системи от представи, които човек създава за света и за самия себе си, са от религиозен произход“, като в същото време „религията не се ограничава до обогатяване с определен брой идеи на предварително формирано човешко съзнание, а тя допринася за неговото формиране“ .

Отделено е внимание и на насилието – конкретно в примитивните общества. В тях – четем в дисертацията – „всяко действие или бездействие е пропито с религия, пълното сътрудничество се явява единственият начин за гарантиране на оцеляването и възпроизводството на общността“. Но пък – от друга страна – насилието, точно като „част от колективен синдром“, а не като „отделна индивидуална черта“, е във фокуса на дисертацията.

Обърнато е – смея да твърдя „целесъобразно мимоходом“ – внимание на примитивните вярвания, на някои традиционни политеистични религии и култове на отделни общности в Новия свят, на религиите на Източна Азия. При все това – бих си позволил една малка критична забележка още тук – може би трябваше да се постави още по-малък акцент на споменатите, основните им концепции да бъдат по-скоро „само маркирани“, с оглед отчитане на фактология и отбелязване на отправни точки за последващите анализи, именно предвид фокуса на дисертацията. От това наличните достойнства на труда съвсем нямаше да се намалят или да загубят значението си.

Още в първата глава докторантът набелязва някои отправни точки на последващите части от разработката, като разглежда приоритетно две от трите основни монотеистични религии, върху които се фокусира дисертацията. Тръгвайки от Юнг и идеята му, че „всяка култура ражда своята деструктивна противоположност“, отчита, че „ислямската религия е особено предразположена към антиколониална реакция на насилие над западните амбиции за налагане модерния секуларизъм. Възприеманото насилствено налагане на западните идеали резултира в ответна реакция на насилие“.

В следващите две глави докторантът обръща внимание на – както го нарича: „унаследеното схващане за универсалност“, съчетано с „устойчивата претенция за единствена възможна реалност“, зададени от монотеистичните религии (известни още и като „авраамически“, в т.ч. и юдаизма, макар работата да разглежда приоритетно християнството и исляма), които са „в основата на проблема с религиозно мотивираното насилие и тероризма“.

Втора глава е озаглавена „Християнски религиозни основания за насилието“. В нея се обръща внимание на насилието в католицизма, още от възникването му. Целта, която си поставя докторантът в тази глава, е изследване на „сходствата и различията в психичното функциониране на християнската общност, включително и по отношение на насилието като исторически възпроизвеждащ се механизъм за справяне с греховната действителност“.

Още в началото на главата Калоян Атанасов поставя акцент върху хронологията в развитието на християнството и „трансформирането му в доминираща религия“. Следва некратка препратка към юдаизма. И след като самият докторант определя християнството като негова „дъщерна религия“, възможен, алтернативен подход би могло да бъде отделянето на някаква, макар и органически интегрална, все пак – обособена част (съвсем не задължително глава), посветена на юдаизма, още повече, че той съвсем основателно би могло да претендира за „бащинство“ и на исляма. Според мен – този подход е, освен допустим – и съвсем приемлив.

„Ранната християнска доктрина – четем в главата – е адресирана към бедните, угнетени, необразовани и страдащи маси. Не е изненадващо, че съдържанието на примитивните християнски послания не представлява нито икономическа, нито социална-реформистка програма, а просто

блажени обещания за недалечно бъдеще, в което бедният ще бъде богат, гладният ще се насити, а угнетеният ще придобие авторитет“. Освен това – четем по-късно: „Идеята за страдащия човек, въздигнат в Бог, стои в основата на силното въздействие, което оказва новата религия върху ранната християнска общност“. И – тук заключава докторантът – ранните християнски вярвания „са породени от потребностите на масите, те са израз на техните собствени революционни стремежи, желания и блянове“. Но – оказва се – християнството търпи „подмяна“: тя се случва „когато християнската пропаганда се обръща към езичниците и в една твърде победоносна кампания печели поддръжници измежду тях в цялата Римска империя“, като „постепенно един друг социален слой от образовани и богати хора започва да се инфилтрира в християнските общества“. И така – оказва се – „около средата на втори век християнската религия започва да печели огромен брой последователи от средната и висшата класа на Римската империя. Тя става религия на широки кръгове от управляващия елит. Оригиналната религия претърпява драматична промяна и се трансформира в друга, католическа религия“. Така – смята докторантът, като се базира на тезата за Фром – „църквата драстично променя своята цялостна позиция по отношение на света и собственото си място в него. От крайно негативна, ориентирана към стимулирането на така необходимата промяна, тя се трансформира в поддръжник на държавата и в реформираща сила на същата тази държава. Така държавата спечелва множество послушни, кротки и съзнателни граждани, които са далеч от това да ѝ причинят каквито и да е трудности и крепят реда и мира в обществото“. Практически, огромната трансформация на християнството е, че то „от религия на потиснатите се превръща в „подменена“ религия на управляващите и на манипулираните от тях“. Важното в тази глава е, че „страхът и абсолютното покорство водят до масови кръвопролития и насилие в името на Бог. От религия на любовта и мира, християнството приема формата на религия, заради която си

заслужава да убиваш“. И впоследствие докторантът цитира Хегел с тезата му, която органично инкорпорира в текста си, свързана с деградацията, която бива улеснена „и от трансформирането на първоначалната религиозна община, устроена върху принципите на приятелството и любовта, в разширяваща се анонимна общност от безразлични един на друг хора“. Така една, иначе „положителна религия“, ражда стремеж към насилственото ѝ разпространяване и „приемането на „друговеца“ като обект или на задължително приобщаване, или на презрение“. Нещо, което – смята докторантът – остава актуално и присъщо и на съвременността, „въпреки узаконените „принципи“ за свобода на вероизповеданията“. С други думи казано: ключовият момент в превръщането на една, замислена като „грижовна“ към бедните и онеправданите религия, в „религия за убиване“, е именно срастването на църква и държава и симбиотичното свързване на християнската религия с властта. Така се случва трансформацията от религия на смиреността – в религия на мотото, че „християнската слава е в смъртта на езичниците, защото така Христос се прославя“.

Впоследствие Калоян Атанасов разглежда една много смислена теза, която подкрепя умело и с чужди доводи, именно – за „греховната действителност като предпоставка за насието“ и – в общи линии – работи с концепцията, че „с грехопадението на Адам човечеството става по презумпция грешно“, към която добавя логичното основание, заето от теза на научния си ръководител, проф. Георгиев, че „опростената представа за възможно приближаване към Бога чрез бързо изкупление на вменения грях, което католическото християнство предлага, означава легалната възможност за формиране на „Армии на Христа“, съставени от „Воини на Христа“, за които това е перспектива за моментално, макар и частично пречистване“, както и „истинският, единствен възможен път пред „грешния човечец“, тъй като

самият Христос „изисква смъртта на всеки, който не приема правилната вяра, защото не е истинско човешко същество“.

На фона на концепциите на католицизма, тези на православието третират един далеч по-човешки, от тук – и далеч „по-човечен“ образ на Христос, което, само по себе си, предполага съвършено различно отношение към действителността, не само на индивидуално, но и на общностно ниво. По тази причина и православието – отчита докторантът – остава „встрани от страстната религиозна борба“. Така то, за разлика от католицизма, е „деноминация в рамките на християнската религия, която в своите принципи и вярвания не съдържа основание за насилие“. Кое то – позволявам си да обърна внимание на докторанта – съвсем не е напълно така. Примери има и в българската история при покръстването, което никак не минава гладко и без жертви, както и при приемането на християнството в Киевска Рус, където княз Владимир също използва армия и принуда, основана на реални актове на насилие, включително убийства.

Вероятно, обаче, отправната точка на докторанта, е завоевателната нагласа на католицизма, докато при примерите с Първото българско царство и Киевска Рус, православието се използва за „спояващ агент“, своеобразно „държавотворно лепило“, което се използва като база за унификация и „спояване“ – превръщането на отделни етно-ентитети в своеобразна „споилка“, хомогенна „етническа сплав“. Но би било добре това да беше ясно заявено. По-нататък ще си позволя да препоръчам издаването на дисертацията в книга, и ако едната ми препоръка бъде приета – би било добре да бъде приета и другата...

Факт е, обаче, че в исторически план именно католицизмът се е наложил като „разпознаваемо войнстващо“ деноминация на християнството. Третият

клон – протестантството пък, е безспорно известен не толкова с физическото унищожаване, колкото с експлоатацията на хора. Подобна теза намираме и в настоящата дисертация – Калоян Атанасов коректно интерпретира някои чужди тези, които търсят и разкриват неизбежния корен на крайно негативни прояви в човешката история, каквито са нацизмът и фашизмът, в „проблема“, въведен от самата „философия на протестантството“ – безпрекословното подчинение. Освен това – смята докторантът – при протестантството „възможността за индивидуален прочит и тълкуване на принципно нееднозначните текстове, поместени в Библията, отваря вратите за религиозен фанатизъм, фундаментализъм и насилие“. Освен това: „авторитарният характер на католическото и протестантското християнство съдържат основания за насилствено налагане на собствените убеждения и предполагат една експанзивна нагласа, доминираща в западното самосъзнание както на индивидуално, така и на общностно ниво“ – заключава докторантът. Още по-богата и по-ценна става дисертацията с това, че обръща внимание и на актовете на религиозно насилие, породени и извършвани в името на и заради идеи, повлияни от същността на протестантството, именно – съвременните „кръстоносни походи“, извършвани от Съединените щати, официално прокламирани като „в името на демокрацията“ и „заради освобождаване“ на потиснати от диктаторски режими хора, а фактически породени от бизнес-интереси.

Третата глава е озаглавена „Ислямски религиозни предпоставки за насилието“ и в нея докторантът веднага започва с тезата, че „ислямът е уникален сред най-разпространените световни религии със своето изначално взаимодействие с държавата“, като отчита, че повечето мюсюлмански страни са теокрации, в които е налице „не само обединение на държавната и религиозната власт, а и относително стабилно превъзходство на религиозните закони, които регулират индивидуалното и

общностното мислене и поведение“. Калоян Атанасов отчита, че ислямът е „изначално политизиран“ и „религия с мощен политически ресурс“, а „духовният авторитет на Пророка се слива с политическото му върховенство“, който феномен придобива „съществено значение за последвалото развитие на исляма като религия, включително и по отношение на проблема с насилието“. И така „ислямът приема статут на идеология, която в психичен план се е превърнала в устойчив регулатор на индивидуалното и колективното мислене и поведение на мюсюлманите“.

Практически, ислямът преследва същите задачи, каквито и християнството, с отделните му деноминации: прекратяване на междуплеменни конфликти, отблъскване на чужденците и от тук – през религиозното – към етническо хомогенизиране. В същото време, обаче, „всичко, което не бива асимилирано, по презумпция противоречи на исляма, и бива категорично отхвърлено“.

Следва стегнат и много изчерпателен, съдържателен и, от тази отправна точка – много смислен анализ на причините за възникването и поддържането на ислямския мироглед и възприемането му от „немюсюлманите“ като агресивен. Въпреки това – имам малка критична бележка, не толкова по съдържанието, колкото по една – видимо моментна – загуба на авторската позиция. В рамките на цялата дисертация докторантът не само умело прокарва и с вещина балансира чуждите мнения, които цитира, но и стабилно застава зад собствените си тези. Има един момент, обаче, в който – на мен лично – това ми се „губи“: точно на междината между първата и втората част на третата глава.

В последния абзац на първата част четем: „В резултат на уникална по рода си, дълбоко вкоренена в колективното несъзнавано и предшестваша

индивидуалния опит представа за превъзходството на религията над светската държавност, мюсюлманите са склонни да се самоидентифицират на първо място с религията ислям, а не със своята национална принадлежност [...] В този ред на мисли, реакцията на възприетата опасност идваща от налаганите нови ценности от Запада е свръх емоционално интензивна, именно защото е провокирана от усещане за заплаха срещу собствената религиозна идентичност“.

В същото време, в още в следващия абзац (който вече е първи от втората част) пише: „Идентичността както на индивидуално, така и на общностно ниво е един многокомпонентен феномен. По тази причина е подвеждащо да се свежда до един единствен фактор. В тази посока, редуциращата интерпретация, обединяваща идентичност с религия изостря конфликти, защото противопоставя групи едни срещу други, използвайки само един знаменател за тяхната идентичност. [...] употреба на религията като идентификационен маркер уврежда нашето разбиране за идентичност, както и разбирането ни за религията, и неговия логичен край включва задвижване на смъртоносната спирала на антагонизъм и насилие“.

Това от някой по-малко добронамерен критик би било припознато като механично „изброяване“ на – в случая даже противоположни – мнения и чужди виждания, или недобре свързан обзор на теориите (още повече, че посочените абзаци практически са цитати на концепции на конкретни други автори). В този смисъл: ако докторантът предприеме стъпката – която, апропо, бих силно адмирирал – да превърне тази дисертация в монография, то съобразяването с подобна бележка би било само от полза, смятам. Именно – да открие по-забележимо и по-ярко свое собствено мнение, да даде своя гледна точка към „разплитането“ на този сложен въпрос, да заяви

и отстои позиция. Той това безспорно го може – както се вижда от останалата част на дисертацията.

Ще ми се да обърна внимание и на нещо, което – ако бъде извадено от контекста на исляма – е може би абзацът, който бих определил като „ключовия камък“ на целия „градеж“ (апропо – камък, който нито е в основата, нито „понася“ някаква особена тежест, но без който градежът не би могъл практически да съществува): „представата за другия се базира на предположението, че собствената религиозна идентичност е по някакъв начин превъзхождаща, а личните вярвания са „абсолютната“ истина, единствена възможна реалност. Използвайки терминологията на психологическата наука, това изключително много прилича на явлението „групов нарцисизъм“, което според Ерих Фром е един от най-важните източници на човешката агресия и насилие“. А нима тези думи не би могло да бъдат съотнесени към всяка една глобална религия? И – в крайна сметка – ако това не би било вярно, дали т.нар. „глобални религии“ биха изобщо придобили този си статут...?!

Накрая – ще си позволя и още две допълнителни бележки, под формата на добронамерено „обръщане на внимание“: Текстът е изключително грамотно написан, но на места липсват необходимите препинателни знаци, има и няколко печатни грешки [напр. „то“ (християнството), вместо „тя“ (християнската религия) – с. 75, р. 13 отгоре-надолу; „презумция“, вместо „презумпция“ – с. 115, р. 7 от втори абзац; „някои“, вместо „някой“ – с. 116, р. 11 отдолу-нагоре]; На някои места религиите и деноминациите биват изписвани с главни букви, без това да е необходимо и граматически оправдано.

Иначе, ако трябва да обобщя много, много накратко: представеният научен труд напълно отговаря, а предоставеният от докторанта автореферат съвпада с изискванията, описаните научни приноси напълно кореспондират с текста, от своя страна – текстът пък напълно предоставя доказателства за приносите.

Въпреки това – аз мисля, че приносите са непълни, защото бих добавил още един: винаги е похвално, когато наука се прави не „за НАЦИД“, а я виждаме въплътена в изпълнени с живот текстове, актуални и безспорно важни за възможно най-широк кръг публика, която ще получи не само готово познание, но – още повече – ще получи „храна за мозъка“ и повод да се замисли над фундаментални, но и съвсем „битово-делнични“ въпроси, за да си даде отговор не само на това „защо *сме* такива“, но и „защо *са* такива“. А и дали, в крайна сметка, ние не сме „такива заради тях“ точно толкова, колкото те са „такива заради нас“...

Заради всичко това давам високо положителна оценка на дисертационния труд на тема „Религиозни основания на насиетието“ с автор Калоян Атанасов и препоръчвам на уважаемото жури да му присъди образователната и научна степен „Доктор“.

13.02.2019

София

Рецензент:

доц. д-р Николай Димитров